

XVII. Yüzyılın Başlarında Ukrayna Kazaklarının “İstanbul” Seferleri

(XIX. Yüzyıl Sonu – XX. Yüzyıl Başlangıcına
Ait Bilimsel Yayınlar Üzerine)

Olena Baçınska

İ. İ. Meçnikov Odessa Milli Üniversitesi, Ukrayna

XVII. yüzyılın ilk yarısında Ukraynalı kazaklar (kozaklar), Lehistan-Litvanya Birliği, Moskova Çarlığı, Moldova, Kırım Hanlığı gibi devletlerle savaşmaktaydı ve Osmanlı İmparatorluğu da bu savaşlarda taraf olmuştu. Farklı şehirlere ve kalelere yapılan deniz seferleri, uluslararası siyaset alanında ve olayların tanıkları arasında geniş yankılar uyandırmıştı. Ukrayna kazaklarının deniz seferleri ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Lehistan-Litvanya Birliği ile savaşları, kazakların Batı Avrupa'da yapılan askerî antlaşmalara ve Otuz Yıl Savaşları'na katılması gibi sonuçlar doğurmuştur. Söz konusu seferlerin önemine ve doğurduğu sonuçlara rağmen bu hareketlerin başkomutanları, seferlerin akışı, katılanların sayısı, yapılmış eylemlerin sonuçları bugün hâlâ bulunamamıştır.

Birçok çağdaş araştırmacı, incelemelerinde XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başlarında basılan bilimsel yayınlardaki belgeler ve yorumlardan faydalanmaktadır. Bu çalışmanın amacı ise, boğaz kıyıları ve bilhassa İstanbul'a yapılan en önemli seferler ile ilgili tarihî

yayımların temelini hangi belgelerin oluşturduğunu, sunulan görüşleri ve tartışmaları tespit etmektir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Ukrayna tarihî hakkında bilimsel araştırmalar büyük bir önem kazanmıştır. Avrupa'da milli devletlerin oluşması, aynı zamanda bağımsız Ukrayna devletinin teşekkülü imkânının ilmî gerekçelerinin ortaya konulmasına neden olmuştur (XVIII. yüzyılınsonundan itibaren Ukrayna toprakları Rus ve Avusturya olmak üzere iki İmparatorluğun arasında paylaşılmış idi). Bu durum, bilim adamlarının kazakların tarihine başvurmasına yol açmış ve devlet oluşumunun ilk adımı böylece tespit edilmiştir.

Rus İmparatorluğu'nda yayımlanmış *Kievskaya starina*, *Jurnal Ministerstva narodnogo Prosvetşeniya*, *Russkaya starina*, *Çteniya v İstoricheskom Obsçestve Nestora letopistsa* gibi mecmualar; Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda neşredilen *Zapyski naukovogo tovarystva imeni T Şevçenka* gibi telif bilimsel yayınları incelediğimizde araştırmacıların çoğunun kendi çalışmalarının bilimsel süreli yayınlarda basılmakta olduğu sonucuna ulaşabiliriz.

Bu türdeki yayınların temelini Polonyalı memurların belgeleri, bilhassa XIX. yüzyılda yayımlanan Stanislav Jolkevskiy'in (1547-1620) dökümanları; Osmanlı İmparatorluğu'nun büyükelçileri tarafından Lehistan-Litvanya Birliğine yollanan şikayetler ya da sultan mektupları; Polonya meclisinin kararnameleleri; uluslararası antlaşmalar; XIX. yüzyılın ikinci yarısı ve XX. yüzyılın başlarında çıkartılmış *Jerela z istorii Ukraini-Rusi* (C. 8), *Arhiv Yugo-Zapadnoy Rosii* (3. bölüm ve diğer bölümler) ve öteki belge derlemeleri gibi yayınlarda tamamen ya da kısmen basılmış XVII. yüzyılda seferlerin başında bulunan Ukrayna hetmanlarının (başkomutan) mektupları ve beyannameleri gibi evraklar oluşturmuştur. Ukraynalı tarihçiler bu dönemde O. Senkovskyi ve J. Hammer tarafından yayımlanan Mustafa Naim'in Osmanlı vakayinamesinden yararlanmışlardır¹. Ancak

.....

1 M. Gruşevskiy, *İstoriya Ukraini-Rusi*, 1909 (yeniden basılma K. 1995). – VII, 346; O. Pritsak, 1648 yılında yapılmış Bogdan Hmelnutskiy ile Osmalı İmparatorluğu arasındaki antlaşma, *Zapyski naukovogo tovarystva imeni T. Şevçenko*, 1948, Cilt 156, s. 143-144.

S. Rudanskiy, bu “tek ve yaygın” kaynağı dikkatli yorumlamak ve yaklaşmak lazımdır² ifadesinde bulunmuştur.

Yukarıda bahsedilen yayınların başlıca konuları ve tartışmaları olan İstanbul seferlerinden en önemlilerini aşağıda inceleyeceğim.

Seferlerin ilki, kazakların 1615 yılında İstanbul ve çevresine yaptığı baskın ile başlamıştır. (Bu zamana kadar kazaklar 1614 yılında Trabzon ve Sinop’a akınlar yapmışlardır). Aynı sene kazaklar 80 *çayka* (gemi) ile İstanbul, Mizevna ve Arhioka limanlarının arasına baskın yapıp etrafı yakarlar. Sefer esnasında Sultan da yakınlardadır ve bu durumu tasvir etmek için “Avdayken kazakların ateşinin dumanı gördü” kaydı düşülmüştür. Türk donanmasının komutanı direniş sırasında kazaklara esir düşer. Sultanın karşı cevabı ise Kırım Hanı’nın Podolya ve Volin gibi Ukrayna topraklarına sefer düzenlemesi olur. Söz konusu deniz seferinin önderi Ukrayna kazaklarının en ünlü hetmanlarından biri olan Petro Konoşeviç Sagaydaçniy’dir. *Çteniiia v istoričeskom obsçestve nestora-letopistsa* başlıklı yayının sayfalarında bu sefer hakkında Polonyalı hetman Stanislav Jolkevskiy’in mektup şeklindeki belgelerine başvurarak İvan Kamanin, Dmıtro Yavornıtskiy, Mihaylo Gruşevskiy³ gibi tarihçiler genel bilgiler vermişlerdir. 1616 senesinde aynı hetman Kefe’ye bir sefer düzenlemiş; bu nedenle İstanbul’da esir alınmış kazakların katıldığı özel toplantı yapılmıştır. Sonuç olarak İskender Paşa Volosçına’ya başarılı bir baskın gerçekleştirmiştir. Aynı sene içerisinde kazaklar Samsun, Trabzon ve diğer şehirlere seferler yapıp boğaz kıyılarındaki toprakları harap etmişlerdir⁴. Kazaklar’ın Osmanlı İmparatorluğu’nun

.....

2 S. Rudnitskiy, “Ukrainski kozakı v 1625-1630 gg”. *Krıtiçno-istorični rozvidki. Zapiski naukovogo tovarıstva imeni T. Şevçenka*, Lviv, 1899, Cilt 31-32, s. 6 (242).

3 D. Yavornıtskiy, *İstoria zaporozkih kozakiv*, Lviv, 1991 (Perevidannia 1895), Cilt 2, sayfa 128; İ. M. Kamanin, *Oçerk getmanstva Petra Sagaydaçnogo*, *Çteniiia v istoričeskom obsçestve Nestora-litopistsia*, 1901, Kn. 15., V1p 1. s. 3-32; İ. M. Kamanin, *Materialı k ‘Oçerk getmanstva Petra Sagaydaçnogo’*, Tam samo, 1901, Kn. 15, V1p. 3, sayfa 123-177; M. Gruşevskiy, *İstoriia Ukrainı-Rusi*, 1909 (perevidannia: K., 1995). VII, 353.

4 Tam samo; F. Brun, *Neudaçnaia osada Azova turkami v 1641 g. i zaniatiie imi kreposti po ostavlenii onoy kazakami*, *Zapiski Odesskogo Obsçestva İstorii i Drevnostey*, 1872 VIII, 182.

Karadeniz kıyılarına düzenledikleri seferler aynı zamanda iktisadi açıdan ganimet kazanma yolu olmuşlardır. Çoğu zaman böyle seferler Osmanlı ordusundan ya da Kırım Hanı'ndan karşılık almaktaydı.

İlmî yayınlarda Petro Sagaydaçnyı'da oldukça bahsedildiği şüphesizdir. Örneğin *Kievskaya starina* başlıklı yayında onun hakkında Volodimir Antonoviç ve Oleksandr Lazarevskiy gibi XIX. yüzyılın önde gelen tarihçileri tarafından beş inceleme hazırlanmıştır⁵.

1617 yılında kazaklar tarafından yapılan İstanbul seferi geniş yankılar yaratmıştır. Lehistan-Litvanya Birliği'nin baskın halinde gerçekleştirdiği kazak seferinin başında Dmitro Barabaş bulunmuştur. Söz konusu yayınlara göre yaklaşık 100 tane kazak çaykası (gemi) İstanbul Boğazı'na çıkıp etrafı talan etmişlerdir. Sultan ise İskender Paşa komutasındaki orduyu yollayıp Yaruga'da 1617 yılının Eylül ayında Polonyalı hetman Stanislav Jolkevskiy ile antlaşma imzalamıştır. Antlaşmanın maddelerin çoğu kazaklar aleyhindedir. İmzalanmış antlaşmanın uygulanması için Lehistan-Litvanya Birliği özel bir kurul oluşturacaktı ve bu kurulun görevlerinden biri de kazakların bastırılması idi. Fakat bütün bu kararlar uygulamaya geçmemiştir. Lehistan-Litvanya Birliği kazaklara dayanarak Moskova Çarlığı'na karşı sefer hazırlıklarına başlamıştır. Kazaklar ise Moskova Çarlığı'na karşı başlatılan sefer aracılığıyla başka deniz seferleri hakkı elde edebilmek için Lehistan-Litvanya Birliği'ne siyasi baskı uygulamaya devam etmektedir⁶. Araştırmacılar arasında hem seferin gerçekliği ve yürütülmesi hem de katılımcıların isimleri çok büyük tartışmalar meydana getirmiştir. Yıllarca tartışılan bu seferin başında da, önceki seferde de olduğu gibi Petro Sagaydaçnyı'nın bulunduğu varsayılmaktadır. Volodimir Antonoviç, Mıkola Kostomarov, Mıhaylo Gruşevskiy, Mıhaylo Maksımoviç, Mıkola Markeviç ve diğerler gibi ünlü tarihçiler birçok yayınlarda ve monografilerinde bu sorunu çözmeye çalışmışlardır⁷.

•••••

5 *Kievskaya starina* 1883, T. 6, №5, s.140-145;— 1882, T. 4, №10, s. 134-142; 1885, T. 13, №12., s. 684-689; 1886, T. 14, №1. s. 200-201; 1891, T. 33, №4. s. 165-167; 1892, T. 38, №7. s. 117-118.

6 V. Antonoviç, *Neizvestnie dosele getman i ego prikaz*, Kievskaya Starina, 1883, T. 6, №5. s. 140-145; M. Gruşevskiy, *İstoriia Ukraini-Rusi*, 1909 (perevidannia: K., 1995). VII, 360.

7 N. Kostomarov, *Bogdan Hmelınskiy*, SPb, 1857 (Z perevidannia 1904 r.: N.

Ukrayna tarihi yayınlarında tartışılan İstanbul seferlerinin ikincisi Sultan II. Osman Hotin'e varıp, Lehistan-Litvanya Birliği ile savaşa hazırlanırken 1621 yılında yapılmıştır. Seferlerin liderliğinin yine de Petro Sagaydaçnyı'a hamledilmesi yeni tartışmalara yol açmıştır. Fakat sefer zamanında Sagaydaçnyı önce Kiev'de sonra Varşava'da bulunmuştur. Bahsedilen şehirlerde kazakların savaşa Osmanlı İmparatorluğu ile katılma şartları konusunda görüşmeler yapılmaktaydı. Zaporojni kazaklarının çoğu, yani 40 bin asker Yakov Borodavka'nın yönlendirmesiyle Hotin'e gönderilmiştir.

XIX. yüzyıldaki yayınların kaynaklarında kaydedildiği gibi sefere Zaporojia Siçi'nde kalan ve ordu ile Hotin'e gitmeyen kazaklar çıkmıştır. Başkomutanın ismi ise hala belli değildir.

Sultan, ordusu ile İstanbul'dan çıkınca 1621 yılının Haziran ayı başında, kazaklar Belgrad'a kuşatma topları, barut, top gülleleri ve erzak teslim eden Türk gemilerine saldırıp ganimet almışlardır. Osmanlı başkentine kadar ilerleyen kazaklar bir kaleyi harap edip geri dönmüşlerdir. İstanbul'daki Fransa elçisi kazakların Karadeniz'den Boğaz'ı geçip Karamürsel'i yıkıp ve etrafındaki köyleri yakıklarını söylemektedir. Kazakların İstanbul'a baskın yapmaları ve kıyılarındaki köyleri yakması hakkındaki haberler Osmanlı ordusunda endişelere sebep olmuştur. Vezirler Sultan'a başkente dönmesini rica ediyorlardı. Osmanlı donanması çatışma esnasında birkaç kazak çaykası (gemi) esir almıştır. Esir düşen kazaklar işkenceye görmüşlerdir⁸. D. Yavornitskiy, yanlışlıkla seferin komutanı olarak sonraki hetman olarak Bogdan Hmelnitkiy'ı göstermiştir. Tarihçilerin bazıları ise seferin 1622 yılında olduğunu söyleyip komutan olarak da hetman Şilo'yu belirtmişler⁹.

.....

Kostomarov *Bogdan Hmelnitkiy: istoriçna monografiia*, Dnipropetrovsk, 2004. s. 66-67). M. A. Maksimoviç, *Skazaniie o zaporojskom getmane Petre Konaşeveçe Sagaydaçnom*, M. A. Maksimoviç, *Sobraniie soçineniy*, K., 1876, I, 6; M. Markeviç, "Getmanstvo Barabaşa", *Russkiy Vestnik*, 1841, №5, s. 468-492; M. Gruşevskiy, *İstoriia Ukrainı-Rusi*, s. 360.

8 M. Gruşevskiy, *İstoriia Ukrainı-Rusi*, VII, 1909 (perevidannia K., 1995), VII, 463.

9 D. Yavornitskiy, *Vkazana pratsa*, s. 134; N. Kostomarov, *Bogdan Hmelnitkiy*, s. 70.

Zaporojni kazakları İstanbul seferinde durmadılar. Türk ordusu Dunay nehrini geçince kazakların bir grubu Trabzon'a gitmiş, öbürü ise Dunay koluna geçmişler ve onları karşılamak için Türkler kadirga yollamışlardır¹⁰.

İstanbul'a yapılan bir sonraki sefer XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde, 1624 yılında yapılmıştır. Vasıl İstrin, Dmıtro Yavornıtskiy, Mıkola Kostomarov, Stepan Rudnıtskiy gibi araştırmacılar tarafından bu seferin gerçek olup olmadığı ve tarihi konusunda münakaşada bulunmuşlardır¹¹. Seferin 1623 ya da 1624 yıllarında yapılmış olduğu, sayısı, komutanların isimleri tartışmalar yaratmıştır. Vasıl İstrin, XVII. yüzyılda yazılmış Afyon İver Manastırı'nda bulunan Yunanca elyazmasına dayanarak seferin 1623 yılında olduğunu iddia etmiştir¹². Ayrıca bahsettiğim elyazmasında boğazın kıyılarını soyup çok ganimet alan ve başkentini iki mahallesini yakan 100 kazak çaykası (gemi) ve kazakların esir düştüğü hakkında bilgi verilmektedir. Mıhaylo Gruşevskiye üç sefere işaret etmektedir. Birincisi İstanbul'da bulunan Fransız büyükelçisinin de anlattığı 1622 yılında yapılan seferdir. Yaklaşık 30 çayka (gemi) şehre yaklaşıp Anadolu kıyılarını harap etmişler ve birçok Türk gemisini esir almışlardır. Elçinin Karadeniz'deki dört kazak çayka hakkında haberi "Mora ve Berber topraklarında vebanın olduğundan daha korkunçtur" diye devam eder. İkinci olarak 1623 yılında kazaklar tekrar İstanbul'a yaklaştılar. Fakat sefer büyük çaplı değildir. Mıhaylo Gruşevskiye, Fransız büyükelçisine dayanarak 1624 yılında kazakların İstanbul'a daha üç sefer yaptıklarını bildirmektedir. Kazaklar, Türk donanmasının Kefe'ye gitmesinden faydalanmışlardır. Temmuz ayındaki birinci sefere 70-80 çayka, sonraki sefere 100 çayka, üçüncüsüne ise 150 çayka katılmıştır. Birinci baskın esnasında Avrupa kıyısında bulunan Büyükdere ve Yeniköy

.....

¹⁰ *Age*.

¹¹ "Rets. na İstrin V. M. Greçeskaya zapis o nabege kazakov na Konstantinopol v naçale XVII v.", *Kievskaja starina*, 1898, T.62, № 7-8. s. 50-52; N. Kostomarov, "Sultan turetskiy i zaporojtsi", *Russkaja starina*, 1872, № 10., s. 450 - 451.

¹² "İstrin V. M. Greçeskaya zapis o nabege kazakov na Konstantinopol v naçale XVII v.", *Jurnal ministerstva narodnogo prosvetçeniia*, 1898, № 7, s. 42-48; J. Yogo, *Zapiski v Odesskogo obsçestva istorii i drevnostey*, 1898, T. 21 (Protokolı, Dokladı), s. 51-52.

köylerini, Asya kıyısında ise İstinye'yi yakmışlardır. İkinci seferde kazaklar üç gün boyunca boğaz kıyılarında bekleyip Faros'u ve diğer köyleri soymuşlar ve cephaneliği tehdit etmişlerdir. Üçüncü seferde, donanmanın bir kısmı Oçakov'a çıkarken diğer kısmı ise başkente gitmiştir. Bu seferler Kırım Hanlığı'ndaki taht mücadelesi ve onun sonucu olan Osmanlı İmparatorluğu'nun eylemlerine bağlanmaktadır¹³. Seferler hakkında farklı tarihler, sayılar, başlarında Dmitro Doroşenko, Olifer Golub ve Grigoriy Çorniy gibi farklı başkomutanlar olduğu iddia edilmiştir¹⁴. Çağdaş araştırmacılara göre 1624 yılında üç sefer gerçekleşmiştir. Kazakların başındaki hetmanların kim olduğu tartışmasında Olifer Golub ve Grigoriy Çorniy isimleri ileri sürülmüştür¹⁵.

1625 yılında kazaklar yine İstanbul'a bir sefer gerçekleştirirler. Bu seferde başkente kadar gelmeden Sinop ve Trabzon'da yağma yapmışlardır.¹⁶ S. Rudnitskiy, "İstanbul sakinleri büyük bir korku içindeyken kazaklar doğuya dönüp Trabzon ve etrafını yaktılar. Üstelik Kefe'yi yakmaya isteği vardı" diye kaydetmiştir¹⁷. Sonraki senelerde kazaklar Lehistan-Litvanya Birliği ile ve Avrupa'daki Otuz Yıl Savaşları'na katıldıklarından pek sık deniz seferi yapamamışlardır.

Bugün kazakların seferleri hakkındaki araştırmalar yeni bir önem kazanmıştır. Polonya ve Osmanlı belgelerinin yeni yapılan

.....

13 D. Yavornitskiy, *Vkazana pratsia*, s. 134-136; M. Gruşevskiy, *İstoriia Ukrainı-Rusi*, VII, 513-514.

14 M. Gruşevskiy, *İstoriia Ukrainı-Rusi*, VII, 496, 511, 515, 527. 1624 yılında yapılan seferlerin tarihlerini tespit için M. Gruşevskiy, S. Rudnitskiy'e ait "Kozakların Polonya ile 1625 Yılındaki Savaşı" adlı yazısına dayanmaktadır. *Zapiski naukovoogo tovaristva imeni T. Şevçenka*, 1897, T.17, s.4.

15 S. Lepiavko, "Ukrainske kozatstvo u mijnarodnih vidnosinah", *İstoriia ukrainskogo kozatstva. Narısı u dvoh tomah [Історія українського козацтва]*, T. I, K., 2006, s. 340.

16 D. Yavornitskiy, *age*, s. 136-137; M. Gruşevskiy, *age*, s.534; S. Rudnitskiy, "Ukrainski kozakı v 1625-1630 gg. Kritično-istorični rozvidki" *Zapiski naukovoogo tovaristva imeni Şevçenka*, Lviv, 1899, T. 31-32, s. 19 (255).

17 S. Rudnitskiy, "Kozakların Polonya ile 1625 Yılındaki Savaşı" adlı yazısına dayanmaktadır. *Zapiski naukovoogo tovaristva imeni T. Şevçenka*, 1897, T. 17, s. 11.

tercümeleri ve daha önce basılmış eserlerin tetkikleri kazakların saldırdığı yerleri, boğaz kıyılarından ziyade doğrudan İstanbul olduğunu ortaya çıkarmışlardır. Belirttiğimiz sorunların üzerinde V. Ostapçuk, O. Golenko, P. Sas, S. Plohiy gibi bilimadamları çalışmıştır¹⁸.

Böylelikle yukarıda yazdıklarımın yola çıkarak XIX. yüzyılda ve günümüzde, transkribinde pek farklı olmayan kaynaklara dayanan XIX. yüzyılın ikinci yarısı ve XX. yüzyılın başlarına ait yayınların bilgileri ancak birkaç olgu ile genişletilebilir ya da tarihleri düzeltilebilir. Mütalaalar için yeni bir alan açılmış durumdadır. Hala seferlerin tarihleri ve sayıları, idare eden komutanlar hakkında tartışmalar devam etmektedir. Çağdaş araştırmalarla genişletilen, ele aldığım yayınlara bakarak yapılan seferleri üç gruba ayırabiliriz: 1615-1617 yıllar arasında kazakların Lehistan-Litvanya Birliği'nden özerk hakların istenmesi ve ganimet alınması; 1621-1622 yıllarında Hotin Savaşı sırasındaki seferler; 1624-1625 yıllarında Kırım Hanlığı'ndaki süreçler ve Lehistan-Litvanya Birliği'ne siyasî baskının uygulanmasıdır. Başkomutanlar arasında Dmıtro Barabaş, Petro Sagaydaçniy ve Grıgoriy Çorniy vardı. Ayrıca XIX. yüzyıla ait "İstanbul (Konstantinopolis) seferleri" adlandırmasını "İstanbul ve civarına kazakların seferleri" adı ile değiştirmeyi teklif ediyorum. Zira kazaklar seferleri başkent olan İstanbul'dan ziyade boğaz kıyılarıyla sınırlandırmaktaydılar.

.....

18 V. Ostapçuk, O. Galenko, "Kozatski çornomorski pohodi u morskiy istorii Kâtiba Çelebi 'Dar Velıkıh mujiv u Voyuvanni moriv'", *Mappa Mundi: Zbirnik naukovih prats na poşanu Yaroslava Daşkeviça z nagodi yogo 70 riççia*, Lviv, K., Nyu-York, 1996, s. 341-426; P. Sas, "Voyenniy promisel zaporozkih kozakiv (perşa polovina XVII)", *Ukraina v Tsentralno-Shidniy Evropi (z naydavnişih çasiv do kintsa XVIII)*, K., 2007, №7, s. 167-196; P. Sas, "Biy bilya ostrova Tendra pid ças Hotınskoyı viynı mij Osmanskoyu imperiyeyu ta Riççyu Pospolitoyu", *Ukraina v Tsentralno Shidniy Evropi*, K., İnstıtut istorii Ukraini, 2010, №9, s. 60-65; P. Sas, *Polkovodets Petro Sagaydaçniy*, K., 2014, 280 s.; S. N. Plohiy, Papskiye diplomatı o çernomorskih pohodah zaporojtsev nakanune i v hode Hotınskoy bitvı, *Torgovlya i moreplavaniye v baseyne Çernogo moria v drevnosti i srednie veka*. Rostov na Donu, 1988, s. 101 - 107; O. Kulçitskiy, "Ukrainski kozaki v Osmanskiy hronitsi 'İstoriia Naimi'yak stilistiçniy kod'", *Mandrivets, nauk. jurn*, 2013, № 3. S. 71-76.